

**Гладун О. З.**

*к.ю.н., старший науковий співробітник,  
Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України,  
начальник відділу науково-методичного забезпечення  
участі прокурорів у кримінальному провадженні*

## **КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

**Ключові слова:** рівень злочинів, судимість, легалізація доходів, структура злочинності, покарання, освітній рівень, зайнятість.

**Keywords:** crimes level, criminal record, money laundering, structure of criminality, punishment, educational level, employment.

**Постановка проблеми.** Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, становить складну проблему в контексті протидії злочинності. Наразі розвиток системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється на основі відповідної Стратегії, що розрахована на період до 2020 року [1].

**Стан дослідження.** В Україні за часів незалежності проведено чималу кількість наукових досліджень, присвячених різним аспектам легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти цього явища висвітлювались у роботах П. П. Андрушка, А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, М. Й. Коржанського, М. І. Мельника, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. М. Поповича, Є. Л. Стрельцова та ін. Питання запобігання і протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, розглянуті у дисертаційних дослідженнях Л. І. Аркуші, А. С. Беніцького, М. В. Бондарєвої, О. В. Пустовіта, В. О. Романюка, Т. М. Тертиченко, О. О. Чаричанського. Однак, попри значний науковий інтерес до вказаної проблематики, кримінологічна характеристика легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за довготривалий період вченими не проводилась, характерні тенденції і закономірності розвитку цього явища в юридичній літературі не висвітлювались, що зумовлює актуальність обраної теми.

**Виклад основного матеріалу.** З кримінологічної точки зору суспільна небезпечність легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, що вона сприяє самовідтворенню, продукуванню злочинності, фінансово підживлює її. Вона створює матеріальне підґрунтя для збільшення масштабів злочинної діяльності, сприяє особам, які нею займаються, приховувати свої протиправні дії та уникати кримінальної відповідальності за вчинене [2, с. 585]. Вливання в економіку «брудних грошей» створює благодатний ґрунт для росту злочинності та корупції, яка, у свою чергу, несприятливо позначається на загальному економічному стані та добробуті населення. «Брудні гроші» можуть

спричинити підрив конкурентного середовища в економіці. Відмивання грошей негативно позначається й на іноземних інвестиціях. Інвестування в країни, де комерційний і фінансовий сектори перебувають під впливом організованої злочинності, супроводжується високими ризиками.

Слід також враховувати, що легалізація доходів притаманна не окремим злочинним проявам, а злочинній діяльності як системі взаємообумовлених злочинних актів, вчинених певною особою чи, найчастіше, групою осіб. Нерозривний взаємозв'язок легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з організованою злочинністю знайшов своє відображення у міжнародно-правових актах, зокрема у статтях 6, 7 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [3], документах XII Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та кримінальному правосуддю [4]. З огляду на викладене, є достатні підстави виокремлювати саме особистість злочинця, а не особу, яка вчинила легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Застосування такого підходу має важливе значення для розробки спеціально кримінологічних заходів протидії цьому негативному явищу.

Під кримінологічною характеристикою злочинності розуміють сукупність статистично виражених ознак злочинності, окремих її видів, а також якостей особистості злочинців, що використовуються для наукового аналізу [5, с. 95]. Кримінологічна характеристика включає дослідження кількісних, якісних показників злочинності, а також її динаміки, що базується на вивченні статистичних звітів про роботу органів досудового розслідування, результатів судового розгляду кримінальних проваджень.

Дослідження статистичної звітності в частині реєстрації злочинів за ст. 209 КК України показало, що з 2002 по 2016 роки відбувалося незначне коливання їх кількості. Так, у 2002 році було зареєстровано 347 злочинів цього виду, у 2003 році — 245 злочинів, у 2004 році — 419 злочинів, у 2005 році — 374 злочини, у 2006 році — 338 злочинів, у 2007 році — 363 злочини, у 2008 році — 382 злочини, у 2009 році — 342 злочини, у 2010 році — 336 злочинів, в 2011 році — 344 злочини. Станом на 19 листопада 2012 року було зареєстровано 266 таких злочинів. За 12 місяців 2013 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань обліковано 291 злочин за ст. 209 КК України, за 2014 рік — 296 злочинів, за 2015 рік — 221 злочин, за 2016 рік — 159 злочинів.

Таким чином, рівень злочинів у виді легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, протягом останніх років залишається відносно стабільним і піддається лише незначним коливанням в сторону збільшення або зменшення. При цьому питома вага легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, у загальній структурі злочинності є надзвичайно малою і становить менше 0,1 відсотка. У структурі злочинів у сфері господарської діяльності цей вид злочинності складає менше 5 відсотків.

Обов'язковим елементом характеристики рівня злочинів у виді легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є дані про кількість виявлених осіб, які їх вчинили. У цій сфері спостерігається дещо інша тенденція: якщо у 2006 році було встановлено 43 особи, то в наступному, 2007 році, — вже 56 осіб. У 2009 році виявлено 75 осіб, які легалізували доходи, одержані злочинним

шляхом, у 2010 році — 169 осіб, у 2011 році — 265 осіб, а станом на 19 листопада 2012 року — вже 266 таких осіб. За даними Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [6], у 2013 році було виявлено 25 осіб, що вчинили злочини за ст. 209 КК України, в 2014 році — 35 таких осіб, у 2015 році — 11 осіб, у 2016 році — 19 осіб.

Тим не менше, суттєві розбіжності між показниками виявлених злочинів та осіб, які їх вчинили, пояснюються в основному тим, що не в кожному кримінальному провадженні встановлюється особа правопорушника. Між тим ст. 25 КПК України, що закріплює принцип публічності у кримінальному провадженні, покладає на прокурора та слідчого обов'язок вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Аналіз відомостей щодо кількості засуджених за ст. 209 КК України також демонструє наявність істотних недоліків у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. За статистичними даними Державної судової адміністрації у 2002 році судами за ст. 209 КК України було засуджено 20 осіб, у 2003 році — 44 особи, у 2004 році — 34 особи, у 2005 році — 37 осіб, у 2006 році — 20 осіб, у 2007 році — 49 осіб, у 2008 році — 50 осіб, у 2009 році — 32 особи, у 2010 році — 39 осіб, у 2011 році — 53 особи, у 2012 році — 65 осіб, у 2013 році — 42 особи, у 2014 році — 28 осіб, у 2015 році — 5 осіб. Поясненням такого вкрай низького судового реагування на злочинні прояви є, насамперед, складнощі, з якими стикаються органи досудового розслідування під час доказування у кримінальному провадженні події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Адже з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, правопорушники використовують складні схеми, ланцюжки комерційних і фінансових установ, банківські рахунки, в тому числі, закордонні, що вимагає значних зусиль при доведенні злочинного походження майна (коштів). Також слід враховувати, що притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України можливе і в разі, коли ця особа ще не була притягнута до кримінальної відповідальності за предикатне діяння. Дане положення закріплено у п. 5 ст. 9 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, де зазначено, що кожна Сторона забезпечує відсутність визнання попереднього або одночасного засудження за предикатний злочин як передумови для засудження за відмивання грошей [7]. Вказівка на винятково злочинний характер одержання майна — предмета кримінально караної легалізації не означає, що ст. 209 КК України є нормою з кримінально-правовою преюдицією, яка вимагає для свого застосування винесення обвинувального вироку за суспільно небезпечне протиправне діяння — джерело злочинних доходів [8, с. 10].

Аналіз соціально-демографічних ознак особи злочинця включає з'ясування таких характеристик як громадянство, стать, вік, освітній рівень, рід занять на момент вчинення злочину. Дослідження показало, що майже усі засуджені в період 2004–2015 років за ст. 209 КК України були громадянами

Україні (99 %). За статтю серед засуджених домінують чоловіки (79 %). Лише в кожному п'ятому випадку було засуджено жінку. За віком засуджених можна розподілити наступним чином: 46 осіб вчинили злочини у віці 18-25 років (10 % від усіх засуджених), 64 особи вчинили злочини у віці 25-30 років (14 %), 253 особи вчинили злочини у віці 30-50 років (55 %), 64 особи вчинили злочини у віці 50-65 років (14 %). Встановлено, що серед засуджених за ст. 209 КК України особи із повною та базовою вищою освітою перевищують кількість засуджених із середньою освітою. Показово, що за вчинення вказаних злочинів було засуджено лише 1 особу, яка не мала загальної середньої освіти. Характеристика засуджених за сферою зайнятості показала, що найбільше їх число становлять інші (недержавні) службовці — 132 особи або майже кожен третій. Також поширеним було вчинення цього злочину серед працездатних, які ніде не працюють і не навчаються (90 осіб або кожен п'ятий), приватних підприємців (85 осіб), робітників (45 осіб), працівників господарських товариств (38 осіб).

Серед кримінально-правових ознак особистості злочинця слід звернути увагу на співучасть у вчиненні злочину, відомості про попередню судимість та вид покарання, призначеного засудженим. Загальновідомо, що спільна умисна участь декількох осіб у вчиненні умисного злочину суттєво підвищує його суспільну небезпечність. Зважаючи на це, важливе значення має вивчення особистості злочинця в контексті його співучасті з іншими особами. Протягом 2004-2015 років за ст. 209 КК України було засуджено 109 осіб, які діяли у складі групи за попередньою змовою (24 % від усіх засуджених), 85 осіб — за вчинення злочину організованою групою (18,7 %). Також засуджено 31 учасника злочинної організації.

Ще однією суттєвою кримінально-правовою ознакою особистості є вчинення нею злочину не вперше, що вказує на стійкість антисуспільної спрямованості та неналежну реакцію держави на вчинений раніше злочин. У сфері легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, досить поширеним є рецидив злочинів, зокрема, 47 осіб (10,3 %) на момент засудження вже мали судимість. Крім того, 31 засуджений за ст. 209 КК України мав погашену чи зняту судимість і 7 осіб раніше було звільнено від кримінальної відповідальності.

Аналіз статистичних звітів Державної судової адміністрації свідчить, що більшість засуджених (273 особи або 60 %) було звільнено від відбування покарання з випробуванням. Ще 9 осіб звільнено від відбування покарання на підставі закону про амністію. Реальне покарання у виді позбавлення волі призначено 128 засудженим (28 %), зокрема 5 особам на строк від 1 до 2 років, 17 особам на строк від 2 до 3 років, 35 особам на строк від 3 до 5 років, 66 особам на строк від 5 до 10 років. Обмеження волі було призначено 7 особам, а штраф як основне покарання призначено 13 засудженим.

Додатково до зазначених покарань судами застосовано позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до 242 засуджених (53 %) і конфіскація майна до 147 осіб (32 %). Фактом, що звертає на себе увагу, є достатньо поширене призначення судами покарання більш м'якого, ніж

передбачено законом. При цьому в законі визначено обов'язкові умови щодо застосування такого заходу: не менше двох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та відповідна характеристика особи. З урахуванням вказаного судами призначено покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ст. 209 КК України, або інший, більш м'який вид покарання, не зазначений в санкції цієї статті, майже кожному другому засудженому.

Судами за цей період закрито кримінальні провадження (справи) відносно 46 осіб з наступних підстав: закон про амністію — щодо 14 осіб, смерть обвинуваченого — щодо 15 осіб, недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину — щодо 2 осіб, зміна обстановки — щодо 1 особи, передача на поруки — щодо 1 особи. Крім того, 16 осіб було виправдано за наслідками судового розгляду (3,4 % від кількості осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили). Слід зауважити, що цей показник у шістнадцять разів перевищує середній рівень виправдувальних вироків по Україні.

Характеристика ціни злочинності заснована на застосуванні економічних методів дослідження в кримінологічній науці. Ціна злочинності дає уявлення про обсяг і характер шкоди, що завдана суспільству та державі. Ціна легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, насамперед, визначається розміром коштів, що були її предметом. Згідно з даними збірника статистичної інформації про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, розмір цих доходів щорічно зростає. Так, у 2015 році установлена органами прокуратури сума легалізованих коштів і майна склала майже 10 млн грн, у 2016 році — 74,7 млн грн. Водночас слід враховувати, що за вчинення злочину за ст. 209 КК України передбачено обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна засудженого, а також застосовується конфіскація коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом відповідно до ст. 96-1 КК України. Тому з метою забезпечення можливої конфіскації майна органи досудового розслідування зобов'язані вживати заходів щодо накладення арешту на майно. Однак, у 2015 році у ході досудового слідства органами прокуратури було накладено арешт на суму 2,79 млн грн, що становить лише 28 % від вартості предметів легалізації, у 2016 році накладено арешт на майно підозрюваних вартістю 1,7 млн грн. (2,3 %).

До ціни також включається так звана «непряма» шкода, що визначається розміром видатків, передбачених у Державному бюджету на реалізацію заходів із протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, для прикладу, Законом України «Про державний бюджет України на 2016 рік» [9] передбачено видатки на Державну службу фінансового моніторингу України (код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету 3509000) в розмірі 28,1 млн грн.

Таким чином, ціна злочинів у виді легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, стрімко збільшується. Вказана тенденція свідчить про згубний вплив на кредитно-фінансову систему, поступове наростання загрози економічній безпеці держави. В зв'язку з цим існує потреба у реалізації більш дієвих заходів запобігання і протидії цьому негативному явищу.

**Висновки.** Проведене дослідження дає змогу сформулювати наступні висновки. Кількість виявлених (облікованих) злочинів у виді легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, характеризується відносною стабільністю протягом тривалого періоду (понад 10 років) і становить у межах кількох сотень злочинів. Натомість кількість засуджених за ст. 209 КК України починаючи з 2012 року постійно зменшувалась. Більше ніж половину засуджених було звільнено від відбування покарання з різних підстав, в першу чергу, — з випробуванням. Засудженим до реальної міри покарання, найчастіше призначалося позбавлення волі на тривалий строк (від 5 до 10 років). Додатково до кожного другого засуджено застосовувалося позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та до кожного третього — конфіскацію майна.

Практично всі злочини даної категорії були вчинені громадянами України, переважно чоловіками. Злочинці характеризуються зрілим віком: більше половини з них вчинили злочини у віці від 30 до 50 років. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, рівною мірою вчиняється як особами з повною та базовою вищою освітою, так і з професійно-технічною та середньою освітою. Майже кожен другий злочин вчинений у співучасті, досить поширеним є рецидив злочинів.

Незважаючи на відносно незначну кількість фактів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, розмір завданої шкоди економіці держави та інтересам суспільства вимірюється десятками мільйонів гривень і має тенденцію до істотного зростання.

### **Список використаних джерел**

1. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р // Офіційний вісник України. — 2016. — № 3. — Ст. 198.

2. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. — Луганськ: видавництво «Елтон-2», 2012. — 780 с.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV // Офіційний вісник України. — 2006. — № 14. — Ст. 1056.

4. A/CONF.213/18 / Доклад о работе двенадцатого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (г. Салвадор, Бразилия, 12–19 апреля 2010 года) // Веб-сайт Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unodc.org/unodc/en/crime-congress/12th-crime-congress-documents.html>

5. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь) / А.Г. Кальман, И.А. Христин; под общ. ред. В.В. Голины; Ин-т изучения пробл. преступности Акад. правовых наук Украины. — Х.: Издательство ООО ТО Гимназия, 2005. — 272 с.

6. Статистична звітність форми № 2 (місячна) «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» // Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

7. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (Варшава, 16 травня 2005 року): Конвенцію ратифіковано з заявами і застереженнями Законом від 17 листопада 2010 року № 2698-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 41. — Ст. 1705.

8. Виявлення, розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.209 КК України): науково-практичний посібник / Ю.М. Дьомін, О.Є. Користін, І.Є. Мезенцева, С.С. Чернявський. — К.: Національна академія прокуратури України, 2009. — 148 с.

9. Про державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25 грудня 2015 року № 928-VIII // Офіційний вісник України. — 2016. — № 2. — Ст. 59.

### **Анотація**

У статті розглянуто основні тенденції розвитку злочинності, пов'язаної з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, зроблено висновок про відносно стабільний рівень злочинності цього виду, зростаючу ціну та організованість скоєних злочинів. Характеристика осіб, які вчинили злочини, показала, що ними в основному є громадяни України, переважно чоловіки у віці від 30 до 50 років з вищою або середньою освітою. Понад половину засуджених було звільнено від відбування покарання. Засудженим до реальної міри покарання найчастіше призначається позбавлення волі на тривалий термін (від 5 до 10 років) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацією майна.

### **Annotation**

Basic trends of money laundering development are reviewed in the article. Conclusions about a relatively stable level of these crimes, the increasing cost and organization of committed crimes are made. Characteristics of persons, who have committed crimes, shows that these are mainly Ukrainian citizens, mostly men aged between 30 and 50 years, with higher or secondary education. More than half of the convicted had been released from punishment. Sentenced to real punishment were often assigned to prison for a long time period (5 to 10 years), with disqualification to hold certain positions or engage in certain activities and confiscation of property.